

Mijn vader, de paus

Een historiografie over de Nederlandse pauselijke zouaven

Afgebeeld: Paus Pius IX en een groep zouaven: Edward Winkel, Peter van Laarhoven, Willem Heesius, Jan Verbakel en Martinus van Duynhoven (zittend).

Bachelorwerkstuk Geschiedenis

Naam: Naomi Grefkens

Studentnummer: 0701971

Begeleider: dr. J.B.A.M. Brabers

Inhoudsopgave

<i>Hoofdstuk 1 – Inleiding</i>	blz. 2
<i>Hoofdstuk 2 – Periode 1860-1900: Emancipatie</i>	blz. 5
<i>Hoofdstuk 3 – Periode 1900-1965: Verzuiling</i>	blz. 10
<i>Hoofdstuk 4 – Periode 1965– heden: Ontzuiling</i>	blz. 20
<i>Conclusie</i>	blz. 31
<i>Bibliografie</i>	blz. 33

Hoofdstuk 1 – Inleiding

Op 1 januari 1861 werd in Rome officieel het regiment ‘Zuavi Pontifici’ gevormd.¹ Deze zouaven van de paus vormden een vrijwilligersleger met als doel Pius IX te beschermen tegen de Italiaanse eenheidsstrijders. Dit regiment heeft tot 20 september 1870 bestaan, de dag dat Rome in handen viel van de Italiaanse vrijheidsstrijders. Een opvallend gegeven is dat de Nederlanders, op basis van nationaliteit, de grootste groep zouaven vormden.

Waarom vormden uitgerekend de Nederlanders de grootste groep zouaven? Wat wordt hierover geschreven in de bronnen en literatuur? Welke verklaringen worden gegeven? Zijn er bepaalde ontwikkelingen te ontdekken in deze verklaringen?

Op al deze vragen wordt geprobeerd een antwoord te vinden in dit werkstuk door middel van een historiografisch overzicht van de geschiedschrijving over de Nederlandse zouaven te geven vanaf 1860 tot het heden aan de hand van verscheidene bronnen en literatuur.

Met betrekking tot de hoofdstukken heb ik gekozen voor een chronologische volgorde. De indeling is gebaseerd op belangrijke ontwikkelingen binnen het katholicisme in Nederland. In elk hoofdstuk zullen de ontwikkelingen uit die tijd worden besproken en worden gekoppeld aan de historiografie over de zouaven uit die periode. De verdeling is als volgt:

Periode 1860-1900: Emancipatie

In 1848 bracht de grondwet de katholieken vrijheid van godsdienst. Vervolgens vond in 1853 het herstel der bisschoppelijk hiërarchie plaats waarmee de toon voor de emancipatie van de katholieken werd gezet.²

Periode 1900-1965: Verzuiling

Het geloof zelf was de dragende pijler voor behoud en versterking van de katholieke identiteit. Vanaf 1900 ontstond een breed scala aan organisaties die beoogden in vrijwel alle behoeften van de katholieke levensvormen te voldoen.³

---

¹ P. van Essen, *Voor paus en koning: Een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven, 1860-1870* (Oudenbosch, 1998), 13.

² Jan Roes en Lodewijk Winkeler, ‘Kerk en religie in Nederland: het Nederlands katholicisme’, *Politiek Compendium* http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vali69zzx/kerk_en_religie_in_nederland_het [geraadpleegd 04-02-2016].

³ Ibidem.

Periode 1965- heden: Ontzuiling

In 1965 kwam een einde aan het Tweede Vaticaans Concilie dat in het teken stond van het bij de tijd brengen van de kerk. Het katholiek exclusivisme maakte plaats voor de erkenning van godsdienstvrijheid en een oecumenische vrijheid.⁴

Omdat de strijd die de pauselijke zouaven voerden in Rome plaatsvond, is een korte achtergrondschets van de Italiaanse situatie in het midden van de negentiende eeuw op zijn plaats. Italië was tot 1850 nooit een eenheid geweest. Gedurende de periode 1815-1848 bleken vele Italianen een geünificeerd Italië te willen. In 1848 kwam er in het koninkrijk Sardinië van monarch Victor Emmanuel II een liberale grondwet tot stand die burgerlijke vrijheden en een parlementaire regering mogelijk maakte op basis van stemrecht. Maar dit eenheidsstreven had betrekking op geheel Italië. Wat betreft het pontificaat, waarbij Pius IX in eerste instantie voorzichtig steun had gegeven aan deze ontwikkelingen tot eenheid, sloeg dit gauw om vanwege angst en vijandelijkheden die hem zelfs tijdelijk uit Rome hebben doen verdrijven. Het pontificaat stond resoluut tegenover de eenmaking van Italië en de meest moderne liberale trends toentertijd.⁵

In 1860 trokken de Italiaanse eenheidsstrijders de Kerkelijke Staat binnen toen Pius IX weigerde zijn zouavenleger te ontbinden. De Kerkelijke Staat werd vervolgens gereduceerd tot het Patrimonium Petri; Rome en zijn directe omgeving. In maart 1861 werd het Koninkrijk Italië uitgeroepen. Wanneer Pius IX Rome aan Italië zou afstaan, dan zou de Italiaanse regering de paus en de kerk de vrijheid garanderen, zonder voorwaarden of beperkingen. De paus weigerde hiermee akkoord te gaan.⁶

Ik wil besluiten met een korte overzichtsgeschiedenis over de pauselijke zouaven zelf. Nadat onomstotelijk was komen vast te staan dat de paus de verdediging van de Kerkelijke Staat zonder hulp van buitenlandse strijdkrachten op zich zou moeten nemen, nam de werving van vrijwilligers een grote vlucht.⁷ Zo begon vanaf 1866 de toestroom van veelal jonge en vooral fanatieke katholieke mannen, die maar al te graag voor hun paus wilden strijden.

---

⁴ Roes & Winkeler, 'Kerk en religie in Nederland', *Politiek Compendium* http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vali69zzx/kerk_en_religie_in_nederland_het [geraadpleegd 04-02-2016].

⁵ John McKay, Bennett Hill, John Buckler, Clare Haru Crowston en Merry Wiesner-Hanks, *A History of Western Society* (Boston, 2008), 818-820.

⁶ Johannes de Jong, *Handboek der Kerkgeschiedenis* (Utrecht, 1949), 70.

⁷ Van Essen, *Voor paus en koning*, 19.

Tussen januari 1861 en september 1870 zijn ruim elfduizend zouaven geteld. Daarvan waren er een kleine 3200 Nederlanders.⁸

Op 18 september 1870 omsingelden de Italianen Rome waar alle pauselijke manschappen zich verzameld hadden. Op 20 september bezweek één van de toegangspoorten van de stad. Hoewel de zouaven nog weerstand boden, liet Pius IX de witte vlag hijsen en gaf zich over. Al de volgende dag moesten de zouaven hun wapens inleveren en de stad verlaten, maar niet zonder afscheid te nemen van Pius IX op het St. Pietersplein.⁹

Na terugkeer in Nederland was het voor veel voormalige pauselijke soldaten moeilijk weer aan het gewone leven te wennen. Ze werden niet overal met open armen ontvangen. Dit bleek des te meer toen duidelijk werd dat de zouaven het Nederlanderschap hadden verloren. Dit hield onder andere in dat een ex-zouaaf nooit meer in overheidsdienst zou kunnen treden en dat hij ook nooit aanspraak zou kunnen maken op enigerlei uitkering van staatswege. Van de ruim drieduizend zouaven hebben slechts een kleine tweehonderd hun nationaliteit behouden. Zij hadden voor vertrek toestemming gevraagd aan koning Willem III, die deze verzoeken heeft gehonoreerd.¹⁰

Degenen die in het vaderland bleven, voelden zich met elkaar verbonden door hun uitzonderlijke verleden. Dat had een stevige onderlinge band tot gevolg die bleef bestaan in Nederland. Zo ontstonden broederschappen voor oud-zouaven. Het doel van deze genootschappen was onder meer het verdedigen van het katholieke geloof en van de paus, het ondersteunen van behoeftige oud-zouaven en ook het gemoedelijk bijeenkomen. Uiteindelijk werd in 1894 de ‘Algemene Nederlandse Zouavenbond’ opgericht.¹¹ In de loop der tijd namen de activiteiten van de zouavenbroederschappen af, evenredig aan het aantal sterfgevallen onder de leden. De laatste zouaaf stierf op 27 september 1947 op 95-jarige leeftijd. De Algemene Nederlandse Zouavenbond werd daarop in 1947 officieel opgeheven.¹²

---

⁸ Van Essen, *Voor paus en koning*, 21.

⁹ *Ibidem*, 47.

¹⁰ *Ibidem*, 49.

¹¹ *Ibidem*, 51, 53.

¹² *Ibidem*, 55.

Hoofdstuk 2 – Periode 1860-1900: Emancipatie

Na de grondwettelijke vrijheid van godsdienst uit 1848 en het herstel der bisschoppelijke hiërarchie uit 1853 begon een proces van staatkundige en sociaal-culturele emancipatie voor de Nederlandse katholieken. Het streven naar herstel en opbouw van de kerkelijke structuren leidde tot een bewust gezochte identificatie met Rome. De ultramontaanse blikrichting ('ultra montes', over de Alpen heen naar Rome) werd nog versterkt, doordat de Kerkelijke Staat in verdrukking was gekomen door de Italiaanse eenheidsbeweging.¹³

Gedurende deze ontwikkeling in Nederland schreef Willem Nuyens in 1867, wanneer de pauselijke zouaven nog in Rome zitten, een stuk over hen in reactie op een artikel uit het Noordhollandsch Dagblad.

Willem Nuyens, zelf katholiek, was een pionier op het gebied van geschiedschrijving in zijn tijd. Door zijn aanpak en vernieuwing op het gebied van het reconstrueren van het geschiedverhaal heeft hij ervoor gezorgd dat de katholieken voortaan een volwaardig plaats, gelijk aan alle andere Nederlanders, in de geschiedbeoefening zouden innemen.¹⁴

Nuyens stelde dat men in zowel dit artikel als elders, behoorlijk kritisch is geweest op de Nederlandse zouaven. Tegenstanders vonden het verlies van het Nederlandschap een terechte consequentie wanneer men ging vechten voor een vreemd soeverein. Nuyens vond deze gedachtegang en het verlies van het Nederlandschap zeer kwalijk. Hij nam zich daarom het volgende voor: 'Omdat hunne zaak ook de onze, ook de mijne is, zal ik de pen ter verdediging opvatten'.¹⁵

De Nederlandse wet is duidelijk: wanneer een Nederlander zonder verlof van de koning in vreemde krijgsdienst treedt, verliest hij zijn rechten als Nederlands burger. Nuyens betwistte de rechtmatigheid van deze wet niet. Daarentegen vond hij wel dat er rekening gehouden moest worden met bijzondere omstandigheden. De Nederlandse zouaven die vechten in Rome voor de paus was zo'n bijzondere omstandigheid in zijn ogen. De vijftientig zouaven die hij persoonlijk heeft gesproken waren zich bewust van de consequentie van hun actie en van mening niet tekort te doen aan de eerbied voor hun koning.

---

¹³ Roes & Winkeler, 'Kerk en religie in Nederland', *Politiek Compendium* http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vali69zzx/kerk_en_religie_in_nederland_het [geraadpleegd 04-02-2016].

¹⁴ Katholiek Documentatiecentrum – knipselcollectie: *Katholieke Encyclopedie, eerste en tweede druk* [geraadpleegd 03-03-2016].

¹⁵ Willem Nuyens, *Nederland en de pauselijke zouaven* (Amsterdam, 1867), 3-5.

Zij zagen het als volgt: ‘De Koning is onze Koning, en wij gaan als hij ons roept; en de Paus is onze Vader, en wij gaan als hij ons vraagt’.¹⁶

Voor Nuyens was het belangrijk dat de (katholieke) Nederlanders de pauselijke vrijwilligers als hun landgenoten en broeders bleven beschouwen. Hij vond het eveneens van belang dat het hoofd van de kerk vrij was in zijn handelen. De paus was de koning van het geestelijk rijk, net zoals Willem III de koning was van het wereldlijk rijk waartoe de Nederlanders behoorden. Juist daarom kon de paus niet als een vreemd vorst worden beschouwd in zijn ogen. Bovendien vond hij ook dat de zouaven een groter doel behartigden, namelijk het bestaansrecht van kleine staten – zoals Nederland er ook een is – verdedigen.¹⁷ Tot slot schreef Nuyens dat hij het betreuenswaardig vond dat sommige journalisten veelal eenzijdige negatieve berichten over de zouaven schreven waardoor een grote menigte verkeerd werd geïnformeerd en zich hierin lieten meeslepen.¹⁸

In 1868, eveneens wanneer de zouaven nog in Rome zijn, schrijft Peter Cautereels een werk over de pauselijke zouaven. Cautereels was een geestelijke, afkomstig uit Vlaanderen. Hij heeft gedurende zijn leven verschillende romans geschreven, maar ook een weekblad opgericht getiteld ‘Recht door Zee’ in de tijd dat hij als professor van een seminarie in Noord-Amerika werkte.¹⁹

Niet alleen Nederlanders maar ook Vlamingen schreven klaarblijkelijk over de zouaven. Vooral het voorwoord is treffend wanneer uit de doeken wordt gedaan met welk doel dit werk toen is geschreven, namelijk om de dapperheid van de zouaven te onderstrepen. Het boek is opgedragen ‘Aan de kloeke verdedigers van godsdienst, recht en vrijheid’ en ‘Aan de onoverwinbare Nederlandsche zouaven’.²⁰ Het laatste gegeven bleek onjuist, aangezien de zouaven op 20 september 1870 definitief werden verslagen door de Italiaanse eenheidsstrijders. De gekleurde visie op de zouaven kwam ook naar voren in zijn bestempeling van Garibaldi als aartsvijand en paus Pius IX als zachtaardige vader. Bovendien leek voor Cautereels het woord ‘dapper’ de beste omschrijving van hetgeen de zouaven in Rome hebben gedaan. Niet alleen hebben zij ‘heldhaftige’ gevechten geleverd maar deze ook ‘roemrijk’ gewonnen.²¹

---

¹⁶ Nuyens, *Nederland en de zouaven*, 6-10.

¹⁷ Ibidem, 16-20.

¹⁸ Ibidem, 28.

¹⁹ J.G. Frederiks en F. Jos. Van den Branden, ‘Peter Jozef Cautereels’, *Biografisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* <http://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_0842.php> [geraadpleegd op 08-03-2016].

²⁰ Peter Cautereels, *De Pauselijke Zouaven* (’s-Hertogenbosch, 1868), 3.

²¹ Ibidem, 5.

In datzelfde jaar heeft B. Geijer, eveneens een geestelijke die werkzaam was in een parochiekerk te Amsterdam²², een dichtbundel uitgebracht met de Nederlandse zouaven in de hoofdrol. Zijn gehele bundel staat in het teken van het verdedigen van de pauselijke zouaven tegenover kritische geluiden. Deze kritische geluiden zijn ook al ter sprake gebracht in het werk van Nuyens waardoor de indruk wordt gewekt dat Geijer zich door hem heeft laten inspireren. Hieronder volgen een aantal treffende voorbeelden uit zijn dichtbundel, inclusief uitleg.

*“Maar wee! zijn dat geen vreemde klanken,
Die roepstem over stad en veld,
Die, als der fabel tooverdranken,
Geheel het Hollandsch volk ontstelt?
Ja hoort! uit verre, vreemde streken
Weerklinkt al luider wijd en zijd:
“Te wapen! Rome’s driekroon wreken!
“Naar Rome’s vesten! Naar den strijd!”*

Ook Geijer ervaarde de beschuldiging dat de zouaven in vreemde krijgsdienst traden en opkwamen voor een vreemd vorst als onterecht, evenals Nuyens dat vond.²³

*“Want neen, het zijn geen bedelscharen,
Verstootelingen van het lot,
Wien ’t vaderland niets meer kon baren,
Dan arbeid, armoede en nog spot.
’t Zijn fiere zoons en erfgenamen
Van beemd en Bosch en akkerveld,
En op hun eerste wenken kwamen
Hun knechten dienend aangesneld.
’t Zijn Hollands echte en eelste loten,
De bloem van Neerlands burgerij,
En ook de kind’ren van de grooten:
Ziet, van de Schie staan ze aan hun zij!
Ja, zelfs van de edelste geslachten
De laatste telg en de een’ge tak
Staat, midden in zijn jeugd en krachten,
Vooraan in ’t grijs Zouaven-pak!”*

Schijnbaar was men van mening dat onder de mannen die zich wilden aansluiten bij het pauselijke vrijwilligersleger vooral het gepeupel zich had gemeld. Het zouden gelukszoekers zijn die Nederland achter zich wilden laten op zoek naar betere omstandigheden.

Geijer wilde met deze dichtregels aangeven dat mannen uit alle rangen en standen zich aansloten en huis en haard verlieten om hun paus te steunen.²⁴

---

²² Katholiek Documentatiecentrum – krantenknipselcollectie: informatie uit overlijdensbericht (*geen aanvullende informatie*) [geraadpleegd 03-03-2016].

²³ B. Geijer, *Onze Pauselijke Zouaven* (Leiden, 1868), 7.

Een jaar later verscheen een boek afkomstig van Pius IX, waarbij het waarschijnlijker is om aan te nemen dat hij dit heeft laten schrijven door een ander. Terwijl de strijd nog in volle gang was, werd in dit boek een verklaring gezocht voor de drijfveer van de vele Nederlandse mannen die vrijwillig in pauselijke krijgsdienst zijn getreden. Deze verklaringen zijn zowel aan de middeleeuwen als aan de bijbel ontleend. Al in 800 hielpen de Friezen tezamen met het leger van Karel de Grote, Paus Leo III te verdedigen tegen zijn tegenstanders. De ‘genegenheid’ om de paus te helpen is voor Nederlanders niet vreemd aldus Pius IX.²⁵ Er zit wel degelijk verschil tussen beide gebeurtenissen: de Friezen zijn destijds ofwel door Leo III geroepen of door Karel de Grote, hun wettige vorst, verzocht te helpen. Bij de zouaven is daar geen sprake van, aangezien Pius IX de Nederlandse vrijwilligers niet in het bijzonder heeft geroepen en ze zeker niet door de protestantse koning Willem III zijn gezonden.²⁶

Dit rees de volgende vraag op: ‘Waarom zijn zoveel mannen uit zo’n klein land, voor de helft bestaande uit protestanten in dienst gegaan bij de paus?’. Het antwoord van Pius IX luidde als volgt: ‘Het was bij allen een ingeving des geloofs. Het was God die hen ditmaal riep en zond’.²⁷ Pius IX was duidelijk op zoek naar een vorm van legitimering en die vond hij in het katholieke geloof. Meer bepaald in de Bijbel aangezien hij refereert aan God die ooit Abraham riep (Genesis 12:1-4) en deze vergelijking één op één terugziet bij de Nederlandse zouaven. Het “dienen van een vreemd vorst”, dat bij andere auteurs ook al ter sprake is gekomen, wordt door Pius IX eveneens tegengesproken. In zijn ogen werd er geen vreemde vorst gediend, maar dienden de zouaven hun ‘Christelijke Vader’ en strijden niet alleen voor de ‘Koning van Rome’ maar voor de uitwendige macht van de gehele kerk.²⁸

In 1878 is er een boek verschenen over de zouaven met Pater de Kruyf in de hoofdrol. Deze man was niet zomaar een geestelijke maar, afgaande op het boek, ‘Vader der pauselijke zouaven’.²⁹ Deze omschrijving is niet vreemd wanneer men weet dat de auteur, Hugo Rovers, een geestelijke was en werkzaam is geweest in Oudenbosch gedurende de periode dat de zouaven van daaruit naar Rome vertrokken. Bovendien werd hij omschreven als een man voorzichtig, geleerd en vroom mens.³⁰

---

²⁴ Geijer, *Pauselijke Zouaven*, 11.

²⁵ Pius IX, *Pius IX en zijn roemrijke leger* (’s-Hertogenbosch, 1869), 167.

²⁶ Ibidem, 172-173.

²⁷ Ibidem, 174.

²⁸ Pius IX, *Zijn roemrijke leger*, 200.

²⁹ Hugo Rovers, *Pater de Kruyf en de pauselijke zouaven van Nederland* (Oudenbosch, 1878), 5.

³⁰ Katholiek Documentatiecentrum – krantenknipselcollectie: informatie uit overlijdensbericht (*geen aanvullende informatie*) [geraadpleegd 03-03-2016].

Gezien de achtergrond van Rovers is het niet vreemd dat er een zeer rooskleurig beeld wordt geschetst over de rol die Pater de Kruyf heeft gespeeld voor de Nederlandse zouaven.

Zo wordt hij omschreven als de ‘roem van Nederland die met onvermoeibare ijver een klein maar dapper legerkorps verzamelde’.³¹ Rovers gaat nog verder door hem te bestempelen als de ‘verdediger van aller Christenen Vader’.³²

Volgens het boek is De Kruyf tweemaal in Rome geweest. Na zijn eerste bezoek in 1864 heeft hij het tot zijn persoonlijke missie gemaakt zoveel mogelijk vrijwilligers in Nederland te zoeken en naar Rome te sturen om de paus te ondersteunen. Tijdens zijn tweede bezoek in 1868 was zijn voornaamste doel de Nederlandse zouaven te bezoeken, steunen, aanmoedigen en zo nodig troosten.³³ Er wordt gesuggereerd dat De Kruyf voor de aanwakking in Nederland heeft gezorgd waardoor de jongemannen uit alle steden en dorpen naar Rome vertrokken. Een statement die zeer onwaarschijnlijk is, aangezien hij opereerde vanuit Amsterdam en lang niet heel Nederland kon bereiken.³⁴ Bovendien was Pater de Kruyf ongetwijfeld niet de enige geestelijke die zich heeft ingezet voor de pauselijke zaak. Daar komt nog bij dat Nuyens al schreef dat de zouaven met enige regelmaat onderwerp waren in kranten en bladen, die eveneens voor werving hebben kunnen zorgen. Later is ook duidelijk geworden dat Pater de Kruyf in Nederland zeker het voortouw heeft genomen toen vanaf 1865 de aantallen vrijwilligers dusdanig groot waren geworden dat het geheel in goede banen geleid moest worden. Hieruit zou men kunnen concluderen dat in de vijf jaar hiervoor er al jongemannen naar Rome vertrokken zonder hulp en/of aanmoediging van De Kruyf.³⁵

Pas tegen het einde van de negentiende eeuw was de plaats van de katholieken in de Nederlandse maatschappij vrijwel genormaliseerd. Dit kwam zowel door de opbouw van een volwaardige organisatie met een bijpassende kerkelijke structuur en een volledige participatie in het maatschappelijke en culturele leven onder andere op het gebied van architectuur en onderwijs.³⁶

---

³¹ Rovers, *Pater de Kruyf*, 32.

³² *Ibidem*, 32.

³³ *Ibidem*, 23, 26.

³⁴ *Ibidem*, 6-7, 9.

³⁵ Zie hiervoor onder meer het stuk over P. van Essen, *Voor paus en koning* (Oudenbosch, 1998) op blz. 24 in dit werkstuk.

³⁶ Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum, 2006), 283.

Hoofdstuk 3 – Periode 1900-1965: Verzuiling

In de periode 1890-1940 werd het geloof zelf de dragende pijler voor behoud en versterking van de katholieke identiteit waardoor op de verdediging en verbreiding van het geloof de nadruk heeft gelegen. Kernwoorden in deze tijd waren mobiliseren van geloofsgenoten, eenheid, disciplineren, opvoeding en gehoorzaamheid door systematisch huisbezoek en katholiek onderwijs.³⁷

In 1914, tijdens het begin van de Eerste Wereldoorlog, schreef Armand van Veerdegem een boek over de zouaven getiteld 'De Laatste Kruisridders: Geschiedenis der Pauselijke Zouaven'. Over Van Veerdegem is enkel bekend dat hij een Vlaamse geestelijke en dichter was. Desalniettemin roept de titel van zijn boek al meteen vragen op. Waren de zouaven (de laatste) kruisridders? Schijnbaar beschouwde de auteur hen als zodanig zonder enige onderbouwing te geven voor deze vergelijking, wat niet opzienbarend is gezien zijn katholieke achtergrond. Daarnaast pretendeert het boek de geschiedenis van de pauselijke zouaven weer te geven.

Eerlijk toegegeven is dit wel een zeer rooskleurige geschiedenis: de feiten blijven tot een minimum beperkt waarbij moet worden gedacht aan het vermelden van de oprichting van het 'Bataljon der Pauselijke Zouaven' op 1 januari 1861 en een lijst met vrijwilligers uit de verscheidene landen. Van Veerdegem ziet het eerder als zijn taak om de 'uitzonderlijke en uitmuntende' kwaliteiten van dit leger te noemen. Zo was klaarblijkelijk geen enkel ander legerkorps vergelijkbaar met de pauselijke zouaven omdat alle leden vrijwilligers waren, niet voor geld dienden, afkomstig waren uit alle delen van de wereld, jong en oud, uit alle standen.³⁸ Bovendien werkten de zouaven ook met de grootste eendracht, vrede en vreugdigheid. Dit waren dé kenmerken van de pauselijke zouaven. Zij vervulden hun plicht met stiptheid en ijver. Tot slot vermeldt Van Veerdegem nog een opmerkelijke deugd van de zouaven, namelijk hun innerlijke godsvrucht; hun geloof en devotie.³⁹

Van Veerdegem schreef in een tijd waarin de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Nederland wist neutraal te blijven, maar België niet. Oorlog werd in het christendom natuurlijk afgekeurd, maar wellicht boden woorden zoals hierboven enige troost en moed.

---

³⁷ Roes & Winkeler, 'Kerk en religie in Nederland', *Politiek Compendium* http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vali69zzx/kerk_en_religie_in_nederland_het [geraadpleegd 04-02-2016].

³⁸ Armand van Veerdegem, *De Laatste Kruisridders: Geschiedenis der Pauselijke Zouaven* (Brugge, 1914), 104-105.

³⁹ *Ibidem*, 106, 108.

Mocht het niet anders kunnen, zoals ten tijde van de zouaven toen de paus in verdrukking zat, dan waren de roomse jongens wel lieden waarop gebouwd kon worden.

In 1920 verscheen het boek van de gebroeders Rogier over de vaderlandse kerkgeschiedenis, waarin ook werd geschreven over de zouaven. Beiden zijn in deze tijd werkzaam als onderwijzer. Louis Rogier was eigenlijk neerlandicus van beroep maar, zo bleek later, zou zich ontwikkelen tot een groot begrip in de wereld van de geschiedschrijving. In deze tijd ontwikkelde hij al een grote belangstelling voor de geschiedenis van de kerk, naar voorbeeld van zijn jong overleden broer, J. Rogier.⁴⁰

In deze periode was verzuiling aan de orde van de dag. Het geloof was de manier om de katholieke identiteit binnen de zuil verder te versterken. Met dit in het achterhoofd, is het niet verrassend dat ervoor gekozen is de meest (enigszins aangedikte) positieve kanten van de zouaven te belichten, waaronder hun heldenmoed. Zo werd er geschreven over een groot aantal jongemannen die naar Rome trokken toen de paus bedreigd werd en hebben de zouaven daar de naam van Nederland in ere gehouden door hun buitengewone moed.⁴¹ Bovendien werden de Italiaanse liberalisten, die in 1870 Rome wisten te veroveren, omschreven als sluw. Om dit extra kracht bij te zetten komt de *Syllabus* uit 1864 van Pius IX ook ter sprake waarin werd aangestipt welke ellende de liberale staatkunde de kerk had gebracht.⁴²

Johan Landwehr heeft in 1924 het 'Handboek der Kerkgeschiedenis' geschreven waarbij het, gezien de titel, in de lijn der verwachting ligt dat ook hierin over de zouaven wordt geschreven, maar niets is minder waar. In het boek is een volledig hoofdstuk gewijd aan de 'Rooms-Katholieke Kerk' en gaat de tweede paragraaf specifiek over 'Het Pausdom en de Kerkelijke Staat'. Zowel in het stuk dat gaat over Pius IX als het stuk met de kop 'Ondergang van den Kerkelijke Staat' worden de (Nederlandse) zouaven niet genoemd. Überhaupt wordt er niet gesproken over de poging van Pius IX om met een eigen leger zijn Kerkelijke Staat te verdedigen. Het gegeven dat Landwehr hier niet over sprak, zou te maken kunnen hebben met zijn achtergrond; hij kwam uit een protestants milieu, was een gereformeerd predikant en daarnaast ook kerkhistoricus. Wellicht beschouwde hij de pauselijke zouaven meer als een (te) uitzonderlijk of exceptioneel fenomeen om op te nemen in zijn handboek.⁴³

---

⁴⁰ Katholiek Documentatiecentrum – in: krantenknipselcollectie over J.A.A. Rogier [geraadpleegd 03-03-2016].

⁴¹ J.A.A. Rogier en Louis J. Rogier, *Vaderlandsche kerkgeschiedenis sinds de dagen van de hervorming* (Nijmegen, 1920), 80-81.

⁴² *Ibidem*, 85-86.

⁴³ Johan Landwehr, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, 4 dln (Kampen, 1924), IV: 13-14.

In 1930 verscheen er opnieuw een boek met Pater de Kruyf in de hoofdrol.

Deze keer geschreven door F. Spoorenberg, een geestelijke die zeer actief was op het gebied van missies en preken. Daarnaast heeft hij gedurende zijn leven verschillende didactische functies vervuld en een boek over de grondslagen van het christelijk geloof en leven geschreven.⁴⁴

Inhoudelijk gezien zijn er veel overeenkomsten met het boek van Rovers dat verscheen in 1878. Ook hier wordt in bijzonder positieve bewoordingen geschreven over de pater en over “zijn” zouaven. De nadruk ligt voornamelijk op het verklaren en onderstrepen waarom juist Pater de Kruyf de naam ‘Vader der Zouaven’ waardig was. Volgens Spoorenberg had hij pas echt recht op deze naam toen hij zijn tweede reis naar Rome maakte in 1868 omdat hij bij zijn gestuurde vrijwilligers wilde zijn. Hij nam daar voor iedereen de tijd en sprak voornamelijk hartelijke woorden van lof en aanmoediging.⁴⁵

Hier hield het niet op voor de auteur in zijn poging om te laten zien waarom De Kruyf zo bijzonder is geweest. Vervolgens schrijft hij over het moment dat het nieuws van de verovering van Rome de pater bereikte en hij hen tegemoet is gereisd om de zouaven te troosten en ondersteunen gedurende hun terugreis naar Nederland.⁴⁶ Deze inzet is zelfs de paus niet ontgaan. Op zijn sterfbed in 1874 ontving De Kruyf het volgende telegram uit Rome: ‘De Heilige Vader bidt voor den zieken pater (de) Kruyf en zendt hem de gevraagden zegen’.⁴⁷

In een tijd waarin mobiliseren van geloofsgenoten belangrijk was binnen de katholieke zuil, was dit een uitstekend voorbeeld om katholieke jongeren mee te geven in opvoeding en onderwijs.

Al vanaf de jaren 1930 werd het katholicisme in Nederland geconfronteerd met de problematiek van het fascisme en het nationaal-socialisme. Toen de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) zich ook expliciet op de katholieke doelgroep ging richten, werd men zich bewust van de ernst van de ontwikkelingen. Vanuit kerkelijk perspectief hielden deze afwijkende geluiden en sympathieën vooral een bedreiging in van de zozeer gekoesterde eenheid van het katholieke volksdeel. Vandaar dat de Nederlandse bisschoppen al tamelijk vroeg gewaarschuwd hebben voor de verleidingen van het rechts- en links- radicalisme.

---

⁴⁴ Katholiek Documentatiecentrum – in: krantenknipselcollectie over F.J. Spoorenberg / Pater Gelasius Spoorenberg [geraadpleegd 03-03-2016].

⁴⁵ F. Spoorenberg, *Pater Cornelis de Kruyf: de vader der Hollandsche zouaven, 1813-1874* (’s-Hertogenbosch, 1930), 12-14.

⁴⁶ Ibidem, 16-17.

⁴⁷ Ibidem, 20.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bestond er dan ook geen twijfel wat hun als kerkelijke leiders te doen stond: zowel om ideologisch als om nationale motieven verzet bieden aan het onrecht van de Duitse bezetting. Aangemoedigd door het spreken en door de houding van de bisschoppen hebben ‘gewone’ katholieken – leken en priesters – op verschillende plaatsen en momenten deelgenomen aan verzetsactiviteiten. Nederlanders van uiteenlopende geloofs- en levensovertuigingen kwamen nauw met elkaar in contact op een manier die eerder niet mogelijk was geweest.⁴⁸

De gevolgen van de Tweede Wereldoorlog waren ingrijpend. De wederopbouw leek uitzicht te bieden op een nieuw begin. Enerzijds verlangde men na de verschrikkingen van de oorlog terug naar de geborgenheid van de eigen, herkenbare zuil; anderzijds had de oorlog getoond dat de zuilenstructuur doorbroken kon worden.⁴⁹

In 1945 kwam het boek ‘Beknopte Nederlandse Kerkgeschiedenis’ van Louis Rogier uit. Opvallend is dat hij de zouaven niet eens ter sprake brengt. Dit is des te opvallender aangezien dit onderwerp wel zal worden aangesneden in later verschenen werken, die verderop nog zullen worden besproken.

Onderwerpen die wel worden besproken in het hoofdstuk ‘Sinds het midden van de negentiende eeuw’ zijn: ‘Herstel van de hiërarchie’, ‘Aprilbeweging’, ‘Bisschoppelijk bestuur’, ‘Kloosters’, ‘Onderwijs’, ‘Sociale beweging’ en ‘Kerkelijk leven’. Bovendien wordt het ‘ultramontanisme’ wel uitvoerig besproken in dit boek. Wellicht zou het schrijven over de pauselijke zouaven het doel van dit boek voorbij streven, aangezien de nadruk hier ligt op het beschrijven van de Nederlandse kerkgeschiedenis. In zijn andere werken worden de pauselijke zouaven namelijk in één adem genoemd met de politieke rol van Pius IX in Italië. Mogelijk zou hiermee het Nederlandse karakter van het boek uit het oog worden verloren. Het zou ook nog kunnen dat Rogier dit Nederlandse pauselijke vrijwilligersleger als een eenmalig uitzonderlijk fenomeen beschouwde waardoor hij ervoor heeft gekozen dit niet mee te nemen bij het schrijven van een beknopte geschiedenis.⁵⁰

Vanaf zijn benoeming tot hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen in 1947, hetzelfde jaar dat de universiteit hem een eredoctoraat gaf, brak hij bewust met de gewoonte om minder plezierige voorvallen uit het (katholieke) verleden te bedekken met de mantel der liefde.

---

⁴⁸ Roes & Winkeler, ‘Kerk en religie in Nederland’, *Politiek Compendium* http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vali69zxx/kerk_en_religie_in_nederland_het [geraadpleegd 04-02-2016].

⁴⁹ Eijnatten en Lieburg, *Religiegeschiedenis*, 303-304.

⁵⁰ Louis Rogier, *Beknopte Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Amsterdam, 1945), 2-3.

Dit werd hem door critici niet in dank afgenomen, die hem een gebrek aan eerbied verweten. Desalniettemin was Rogier een historicus – autodidact op het gebied van geschiedschrijving – van uitzonderlijke betekenis en intellectuele voorman van het katholieke bevolkingsdeel. Ondanks deze positie als verdediger van het rooms-katholieke geloof was hij ook kritisch op bepaalde rooms-katholieke praktijken.⁵¹

Twee jaar na afloop van de Tweede Wereldoorlog komt het boek van Broeder Christoffor uit over een ‘merkwaardig stuk historie van Katholiek Nederland’. Hij verklaarde verder dat dit boek is opgetekend als heldendicht met als doel dat dit de generatie van toen zal aanspreken.⁵² Het boek biedt weliswaar een overzicht van de geschiedenis van de pauselijke vrijwilligers en bevat daarnaast ook enige feitelijke informatie, maar dit moet wel in het perspectief van het “heldendicht” worden gezien. Over de zouaven en alles daaromheen niets dan lof en ontzag. Gezien de achtergrond van deze auteur is dit niet vreemd. Christoffor was een geestelijke die naast leraar geschiedenis aan de Bisschoppelijke Kweekschool voor onderwijzers aan het Instituut St.-Louis in Oudenbosch, tevens conservator van het Nederlandse Zouavenmuseum was.⁵³ De interesse voor dit onderwerp alsmede de insteek van het boek zijn passend binnen de katholieke traditie.

‘Nimmer in onze historie is de trouwe liefde voor den Paus zo frappant naar buiten getreden als in de Zouaventijd’. Van de ruim elfduizend pauselijke zouaven, die het Regiment der Pauselijke Zouaven telde, stonden er officieel 3181 als Nederlanders aangetekend. Het is Christoffor opgevallen dat het ware aantal Nederlandse zouaven eerder rond de vier- dan de drieduizend lag, onder meer omdat de Noord-Brabantse en Limburgse zouaven nog al eens hadden gediend in Rome bij een ander pauselijk korps.⁵⁴

Volgens de matricule-lijsten zijn er in totaal 11.036 pauselijke zouaven te Rome geweest in de periode vanaf 1 januari 1861 tot 20 september 1870. De verdeling per land was als volgt:⁵⁵

▪ Nederland:	3181
▪ Frankrijk:	2964
▪ België:	1634
▪ Italië:	744
▪ Canada:	498

---

⁵¹ Katholiek Documentatiecentrum – krantenknipselcollectie: *In Memoriam* uit: Brabants Dagblad (1974) [geraadpleegd 03-03-2016].

⁵² Broeder Christoffor, *Uit het epos der 3000 Nederlandse zouaven* (Nijmegen, 1947), 11.

⁵³ Katholiek Documentatiecentrum – in: krantenknipselcollectie over Broeder Christoffor [geraadpleegd 03-03-2016].

⁵⁴ Christoffor, *Epos der Zouaven*, 8-9.

⁵⁵ *Ibidem*, 9.

▪ Duitsland:	249
▪ Ierland:	184
▪ Engeland:	125
▪ Spanje:	94
▪ Zwitserland:	45
▪ Polen:	33
▪ Oostenrijk:	28
▪ Schotland:	25
▪ Luxemburg:	20
▪ Portugal:	19
▪ Verenigde Staten:	17
▪ Antillen:	14
▪ Zuid-Amerika:	9
▪ Rusland:	5
▪ China:	1
▪ Denemarken:	1
▪ Egypte:	1
▪ Nationaliteit onbekend:	38

Vervolgens gaat hij in op de beweegredenen voor de katholieke jongemannen om naar Rome te trekken. Het waren ‘naïeve’ jongeren die, vlak na de schuilkerkentijd en de Aprilbeweging, hun geloof al naar buiten droegen toen de politieke en vooral de culturele emancipatie van katholiek Nederland nog in de kinderschoenen stond. Hij heeft het over de ‘eenvoudige volksjongens, die het onvoltooide katholieke front vooruit stormden en onbevreesd de revolutiegeest uit hun tijd te lijf gingen, niet vanwege een ingeboren strijdlust, maar omdat hun Vader in Rome om hulp had geroepen’.⁵⁶ Dit is een mooi voorbeeld en bevestiging die tegenstanders van de zouaven moeiteloos zouden scharen onder het ultramontanisme, wat een veelvoorkomend verwijt was in die tijd.

Christoffor geeft aan dat ondanks de berichtgeving over de oprichting van het zouavenkorps er toch gangmakers nodig waren om de stroom in Nederland op gang te helpen. Toen bleek dat Pius IX geheel op zijn eigen verdediging was aangewezen en een oproep deed aan katholieke jongeren in de gehele wereld, kwam Nederland ‘massaal’ los.

---

⁵⁶ Christoffor, *Epos der Zouaven*, 11.

De grote stroom Nederlandse vrijwilligers die naar Rome trok, kwam volgens Christoffor voornamelijk tot stand door Pater de Kruyf.⁵⁷

Ook heeft hij met veel eerbied geschreven over de rol van het thuisfront. Dat het thuisfront erg meeleeft met ‘onze jongens in Rome’ uitte zich niet alleen in gebeden, maar ook in geestdriftige artikelen en weekbladen. De ziel van het thuisfront werd belichaamd door de katholieke vrouwen en meisjes; zij schreven hen brieven vol belangstelling, aanmoediging en nieuws van huis. Ook een blad als *De Tijd* wist de gedrevenheid van het thuisfront te ontluiken en opende bovendien een inschrijving voor giften bestemd voor de paus.⁵⁸

Tot slot gaat Christoffor nog in op de tijd die aanbrak voor de zouaven nadat ze definitief waren verslagen. Hij geeft aan dat eenmaal thuis moeilijke tijden aanbraken. Men kon veelal niet terugkeren naar de oude baan omdat de plekken al waren vergeven. Ook hier wordt ingegaan op het verlies van het Nederlandschap, zoals al vaker aan bod is gekomen. Het feit dat men voortaan als vreemdeling werd beschouwd, lijkt ook hier nog altijd een belangrijk pijnpunt te zijn geweest. Maar hieraan weet Christoffor eveneens een mooie draai te geven: ‘hun geloof was groot genoeg om de achterstelling in Nederland te dragen als een nieuw offer voor de zaak des pausen’⁵⁹, waarbij ook voor deze last klaarblijkelijk de kracht uit het rooms-katholieke geloof zelf werd gehaald.

In 1949 schreef Louis Rogier het boek ‘De kerk in de negentiende eeuw’ waarin de pauselijke zouaven ruimschoots aan bod komen. Hoewel hij zijn best doet de situatie uit de tijd te beschrijven ontkomt hij niet aan het feit dit op een enigszins bevooroordeelde manier te doen. Van een neutrale weergave is (nog) geen sprake aangezien hij Pius IX portretteerde als slachtoffer en de Italiaanse eenheidsbeweging daarentegen als grote boosdoener. Dit is niet geheel vreemd aangezien Rogier bekend stond als verdediger van het katholicisme. Het lijkt zijn doel te zijn geweest om Pius IX te verdedigen en daarnaast het onrecht wat hem is aangedaan aan te stippen.

Zo schreef hij onder meer dat de positie van de paus en die van de inwoners van de Kerkelijke Staat het ‘toppunt der ellende’ heeft bereikt tussen 1858 en 1870. Pius IX zag zich genoodzaakt een ‘tragische oproep’ te doen aan katholieke jongeren om het Patrimonium Petri te verdedigen tegen ‘rovers van buiten en verraders van binnen’. Een golf van geestdrift gaat door de katholieken van alle landen.⁶⁰

---

⁵⁷ Christoffor, *Epos der Zouaven*, 24-25.

⁵⁸ Ibidem, 183-184, 188.

⁵⁹ Ibidem, 219-221, 262.

⁶⁰ Louis Rogier, *De kerk in de negentiende eeuw* (1949, plaats uitgave/uitgever onbekend), 25.

De strijd tussen het Italiaanse leger en de pauselijke zouaven blijft doorgaan. De ‘heldenmoed’ van de zouaven biedt troost aan de katholieke wereld, maar het lot van Pius IX is in handen van de ‘sfinx’ Napoleon III, die de heilige stoel verraadt en de Kerkelijke Staat uitlevert om de liberalen te vriend te krijgen. De paus fungeerde als speelbal in deze politieke spelletjes, tot de eenheidsbeweging eind september 1870 Rome binnentrok en veroverde.⁶¹

In hetzelfde jaar kwam de herziene versie van Johannes de Jong zijn ‘Handboek der Kerkgeschiedenis’ uit. Met dit boek had hij zijn naam als geleerde gevestigd. Inmiddels was hij al benoemd tot kardinaal door paus Pius XII wegens de grote moed die hij had getoond gedurende de nazitijd. Na de bevrijding van Nederland heeft hij zijn best gedaan om vast te houden aan het gesloten katholicisme door de eigen confessionele kring te beschermen.⁶²

Hetgeen De Jong schreef, vertoont opvallend veel gelijkenissen met datgene wat Rogier heeft geschreven. De Jong sprak eveneens met verdedigende woorden over de rol die Pius IX heeft gespeeld in het geheel en het onrecht dat hem is aangedaan. Gezien zijn positie als kardinaal is dit redelijk voorspelbaar.

Hij schreef onder meer over het onrecht, de paus aangedaan door de roof van zijn staten en de ontoereikendheid van het voorstel van de Italiaanse regering – het afstaan van Rome – die voor Pius IX de motieven waren om dit niet te aanvaarden. Pius IX en zijn opvolgers weigerde het Italiaanse grondgebied te betreden en legden zich een vrijwillige gevangenschap op in het Vaticaan. Pius IX verbood in het decreet *Non Expedit* (1868) de katholieken deel te nemen aan verkiezingen voor het parlement, omdat de eed, die kiezers en gekozenen op de grondwet moesten afleggen, een indirecte goedkeuring van het wettig bestaan van Italië in zich sloot.⁶³

Het jaar 1953 breekt aan en voor het eerst zijn er kritische geluiden te horen in het boek van Louis Rogier en Nicolaas de Rooy. Niet zozeer op de zouaven zelf, maar wel op de politiek die Pius IX voerde. Hoewel hier vier jaar terug nog geen sprake van was, lijkt Rogier niet langer de minder plezierige zaken met de mantel der liefde te bedekken. Het past bovendien binnen de verandering die de Nederlandse katholieken in Nederland gedurende de jaren 1950 doormaakten. De inzet en discipline van de gelovigen nam langzaam af.

Bovendien namen intellectuelen afstand van de eenheid en geslotenheid van het gedisciplineerde, op Rome gerichte, minderheidskatholicisme waarin zij waren opgegroeid.⁶⁴

---

⁶¹ Rogier, *Kerk negentiende eeuw*, 26.

⁶² Katholiek Documentatiecentrum – in: krantenknipselcollectie over Johannes de Jong [geraadpleegd 03-03-2016].

⁶³ *Ibidem*, 73.

⁶⁴ Eijnatten en Lieburg, *Religiegeschiedenis*, 302.

Niet alleen in het boek 'In vrijheid herboren' wat hij samen met Nicolaas de Rooy schreef, maar ook in het werk 'Katholieke Herleving' uit 1956 staat bijna exact hetzelfde geschreven over de zouaven en vooral over de rol van Pius IX. Zo werd het pontificaat van Pius IX (1846-1878) in politieke zin als 'een grote mislukking' beschouwd. Pius IX werd niet meer dan een pion in een politiek spel tussen Frankrijk en Oostenrijk. Bovendien bleef hij standvast in zijn afwijzing tot enige samenwerking met de eenheidsbeweging onder leiding van Garibaldi. Opnieuw wordt er gesproken over de 'tragische oproep' van de paus aan de katholieke wereld om het Patrimonium Petri te verdedigen. Maar in tegenstelling tot het hiervoor genoemde wordt nu ook aangegeven dat het een zeer ondoordachte oproep is geweest aangezien alleen een algemene deelname uit alle landen dit had kunnen doen slagen.^{65 66}

De militaire leiding werd door Rogier als bekwaam beschouwd hoewel van de elfduizend zouaven er nooit meer dan duizenden tegelijk hebben gediend. De zouaven worden ook hier nog geprezen om hun heldenmoed en goede strategie ondanks dat het niet mocht baten. Een ander opmerkelijk punt wat hier voor het eerst wordt aangestipt is dat ruim 95% van de zouaven geen Italiaan was. Als men de Nederlanders, Fransen en Belgen niet meerekent ontbrak vrijwel alle deelname uit katholieke landen. De oproep bleek een mislukking want de katholieke wereld liet de paus in de steek, aldus Rogier.⁶⁷ De pauselijke politiek kan bijna niet anders worden gezien dan het zo lang mogelijk proberen uit te stellen van een ramp voor de Kerkelijke Staat. De paus moet hebben geweten dat de tegenstand eerder symbolisch van aard zou zijn en het verlies van daarmee Rome onvermijdelijk.⁶⁸

Tot slot worden er nog een drietal naslagwerken besproken. Om te beginnen met de 'Katholieke Encyclopaedie'. Zowel in de uitgave van 1938 als die van 1955 werden de zouaven uitvoerig besproken. Waar men verwacht dat een encyclopedie zich beperkt tot de feiten en zich zo neutraal mogelijk wil uitlaten over een onderwerp, blijkt dit niet het geval te zijn hier.

In de uitgave van 1938 werd er begonnen met een korte uitleg over wat de pauselijke zouaven eigenlijk waren.

Tot twee keer toe werd de Nederlandse rol in termen van 'geestdrift' benadrukt wat betreft het grote aantal vrijwilligers dat naar Rome trok.

---

⁶⁵ Louis Rogier en Nicolaas de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland, 1853-1953* (Den Haag, 1953), 131.

⁶⁶ Louis Rogier, *Katholieke Herleving: geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* (Den Haag, 1956), 105.

⁶⁷ Ibidem, 105-108.

⁶⁸ Rogier en De Rooy, *In vrijheid herboren*, 132-133.

Bovendien werd er gesproken over de ‘huldebetogingen’ na de terugkomst van de zouaven in Nederland, alsmede de verscheidene broederschappen en fondsen die zijn opgericht door en voor hen. Er werd afgesloten met de vermelding dat er in november 1938 nog zesentwintig zouaven in leven waren, waarvan de meesten in ‘behoefte omstandigheden’ verkeerden.⁶⁹

In de uitgave van 1955 lag de nadruk al minder op de rol van de geestdriftige Nederlandse katholieken en vrijwilligers. Er werd begonnen met een uitleg over wie de pauselijke zouaven waren en de aard van het conflict. De oproep van de paus aan de katholieke wereld werd genoemd, zonder een speciale rol toe te kennen aan de Nederlandse vrijwilligers in tegenstelling tot de eerdere uitgave. Tot slot werd nog kort de kijk van de Nederlandse regering op de zouaven aangestipt om te besluiten met het noemen van de twee belangrijkste centra van vertrek: Oudenbosch en Maastricht.⁷⁰

Beiden zijn een soort van kleine samenvattingen over hetgeen wat er is gebeurd tussen 1860-1870. Duidelijk is wel dat in de uitgave van 1955 is gepoogd een neutraler beeld te schetsen en meer inhoudelijke feiten te noemen dan in de versie van 1938. Dit is deels geslaagd, alhoewel ook de uitgave uit 1955 nog steeds een gekleurd beeld schetst van hetgeen er plaatsvond.

In tegenstelling tot het voorgaande wijdde de ‘Encyclopaedie van het Katholicisme’ uit 1954 een relatief kort stukje aan informatie over de Nederlandse zouaven. Naast een regel feitenkennis over de oorsprong van het woord ‘zouaaf’, lag de nadruk vooral op het verwijzen naar het werk van Broeder Christoffor waarin de heldenmoed van de zouaven op de voorgrond stond. Bovendien werd de lezer geattendeerd op het bestaan van het ‘Zouavenmuseum’ in Oudenbosch.⁷¹

---

⁶⁹ Jan Sassen, *De Katholieke Encyclopaedie*, 24 dln (Amsterdam, 1938), XXIV: 655-656.

⁷⁰ Jan Sassen, *De Katholieke Encyclopaedie*, 25 dln (Amsterdam, 1955), XXV: 396-397.

⁷¹ E. Hendriks, J.C. Doensen en W. Bocxe, *Encyclopaedie van het Katholicisme* (Bussum, 1954), 1086.

Hoofdstuk 4 – Periode 1965– heden: Ontzuiling

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) stond in het teken van een ‘aggiornamento’, een bij de tijd brengen van de kerk. Het katholiek exclusivisme maakte plaats voor een fundamentele erkenning van godsdienstvrijheid en een oecumenische vrijheid. Ondertussen verminderde een strikte naleving van de kerkelijke moraal. De vernieuwing en modernisering die vanaf de jaren 1960 in een stoomtreinvaart in gang werd gezet, zorgde voor een vervaging van de geloofsopvattingen en een afname van het kerkbezoek. De Nederlandse bisschoppen stonden open voor de vernieuwingstendensen in Nederland en brachten zelfs in 1966 de ‘Nieuwe Katechismus’ uit, waarin het geloof werd uitgelegd in nauwe aansluiting bij de ervaringswereld van de moderne mens. Dit stond haaks op de tendens van het aanstellen van behoudende bisschoppen door Rome, die vanaf 1970 onverminderd doorging. Hierdoor bleef er sprake van een behoudende binnenkerkelijke koers en hadden de bisschoppen een gematigd-kritische houding ten opzichte van de Nederlandse samenleving.⁷²

In 1974 hebben Louis Rogier, Roger Aubert en Joseph Hajjar een enorm overzichtswerk uitgebracht getiteld ‘Geschiedenis van de kerk’, die uit maar liefst tien delen bestaat. Wellicht is dit meteen de reden waarom de zouaven als zodanig niet genoemd worden, maar wel het hele proces rondom de eenheidsstrijd die plaatsvond gedurende de jaren 1850-1870. De nadruk ligt vooral op het beschrijven van de politieke rol die de paus en zijn bestuur hebben gespeeld en de mogelijke oorzaken voor het uiteindelijke verlies van het Patrimonium Petri.⁷³ Er zullen ongetwijfeld keuzes zijn gemaakt bij het wel of niet noemen van bepaalde onderdelen wanneer men de gehele geschiedenis van de kerk wil bespreken. De zouaven waren een interessant fenomeen, maar behoeften wellicht niet expliciet genoemd te worden om de strijd die toen plaatsvond te begrijpen of te schetsen.

Wim Zaal vertelt in het voorwoord van zijn boek dat zijn belangstelling voor de pauselijke zouaven is gewekt door Broeder Christoffor. Alleen leverde Zaa's onderzoek een heel andere visie op dan die van Broeder Christoffor, aangezien de visie van laatstgenoemde is ontstaan in een sterk door de zouaventraditie beïnvloed katholiek milieu. Het doel van Zaal is om de zouaventraditie te onttrekken uit het katholieke milieu.

---

⁷² Roes & Winkeler, ‘Kerk en religie in Nederland’, *Politiek Compendium*
http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vali69zzx/kerk_en_religie_in_nederland_het [geraadpleegd 04-02-2016].

⁷³ Louis Rogier, Roger Aubert en Joseph Hajjar, *Geschiedenis van de kerk*, 10 dln (Bussum, 1974), Xa: 49-50.

Zelf is hij zijn geloof kwijtgeraakt toen hij opgroeide; het katholicisme was nu niet bepaald de juiste voedingsbodem voor zijn langzaam opbloeiende homoseksualiteit.⁷⁴ Hij heeft twee boeken geschreven over de zouaven, de laatste uitgave verving de eerste, alhoewel de verschillen tussen beide edities te verwaarlozen zijn.^{75 76}

Volgens Zaal waren het aantal Nederlandse zouaven zo groot vanwege het gebrek aan emancipatiemogelijkheden in Nederland. ‘De Heilige Vader wist het best wat de zielen tot heil strekte en zolang de emancipatie een eliteverschijnsel bleef, groepte en troepte het kerkvolk samen in zijn hechte trouw aan het eeuwige, enige bolwerk en beluisterde het in de *Syllabus Errorum* een bevestigend en krachtig signaal’. Dat was de achtergrond van de zouavenbeweging, waaraan de katholieken veel van hun latere zelfbewustzijn zouden ontlenuen.⁷⁷

Toen de leus ‘De zaak des pausen in de zaak van God’, de lage landen bereikte, peinsde niemand erover een onderscheid te maken tussen de paus als hoofd van de kerk en als staatshoofd. Er hoefde geen ronseling op touw te worden gezet om in Nederland een vrijwilligersstroom te ontketenen die niet alleen relatief maar ook absoluut de overvloedigste van de wereld was. Verreweg de meeste zouaven waren eenvoudige jongens, vaak afkomstig uit grote gezinnen. Ruim veertig procent van de zouaven kwam uit de ambachtsstand, een kwart is boer of boerenknecht, ongeveer tien procent zit op kantoor en de rest bestaat uit fabrieksarbeiders, ex-militairen, vissers en bedienden. De zouaven stamden uit elke provincie; de zuidelijke op de eerste plaats, maar ook Amsterdam, Rotterdam en de katholieke gemeenschappen in bijvoorbeeld Noord-Holland, Friesland en het rivierengebied leverden er vele tientallen.⁷⁸

Het lijkt Zaal vooral jongemannen te zijn geweest die zich door hun geringe stand en achtergestelde geloof vernederd voelden en hunkerden naar concreet gevaar, zelfbevestiging en aanzien. Ook de zucht naar avontuur, de drang om eruit te breken, de lokroep van de roem, woelden door de dromen van hen die zich meldden. Maar geloof en idealisme vormden steeds de grondtoon: hun daden, hun brieven en de omstandigheid dat bijna niemand deserteerde (wat in vrijwillige legers de gewoonste zaak van de wereld was) bewijzen het.⁷⁹ Terwijl in Frankrijk en België ronselaars voor het pauselijke leger werken, zijn in Nederland een paar welgeplaatste woorden van meneer pastoor genoeg of zelfs overbodig.⁸⁰

---

⁷⁴ Katholiek Documentatiecentrum – in: krantenknipselcollectie over Wim Zaal [geraadpleegd 03-03-2016].

⁷⁵ Wim Zaal, *De vuist van de paus: De Nederlandse zouaven in Italië 1860-1870* (Nieuwegein, 1996).

⁷⁶ Wim Zaal, *De vuist van de paus: De Nederlandse zouaven en het einde van de Kerkelijke Staat, 1860-1870* (Amsterdam, 1980).

⁷⁷ Zaal, *Nederlandse Zouaven in Italië*, 65.

⁷⁸ Ibidem, 66-67.

⁷⁹ Ibidem, 67.

⁸⁰ Zaal, *De zouaven en het einde van de Kerkelijke Staat*, 68.

Volgens Zaal hebben de zouaven op vier punten iets bereikt: in de Nederlandse geschiedenis als ferment in de katholieke bewustwording; in de Italiaanse geschiedenis door het Risorgimento te vertragen; in de kerkhistorie doordat hij het Eerste Vaticaanse Concilie mogelijk maakten; en door de verbindingslijn die naar het Verdrag van Lateranen is te trekken.⁸¹ Dat hun aandeel zo veelzijdig uitvalt, neemt niet weg dat het op afzonderlijke punten vrij bijkomstig is en in geen enkele verhouding staat tot de diepe en langdurige indruk die zij hebben gemaakt. Het was inderdaad iets heel uitzonderlijks dat tegen de vierduizend jongemannen huis en haard verlieten omwille van een ideaal. Alleen in historisch perspectief bleek dit niet het juiste ideaal te zijn.⁸²

Otto de Jong, voormalig predikant en voormalig hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, schreef in 1985 een boek getiteld 'Nederlandse Kerkgeschiedenis', waarin hij kort spreekt over de zouaven. De trouw aan de paus en Rome wordt door hem als de belangrijkste motivatie genoemd om deel te nemen aan het vrijwilligersleger. Bovendien is het opvallend dat De Jong spreekt over ruim vierduizend Nederlandse zouaven, terwijl het algemeen geaccepteerde cijfer ligt op ruim drieduizend. Zelfs in het werk van Broeder Christoffor, die van mening was dat het ware aantal Nederlanders te Rome hoger lag, sprak van hoogstens vierduizend zouaven. Deze onvoorwaardelijke trouw aan de paus kwam volgens De Jong ook tot uiting op het provinciaal concilie – met pauselijke machtiging – in 1865, dat op allerlei punten regels en vormen waarborgde en toonde hoe stipt de nieuwe bisdommen zich aan Rome hielden.⁸³

Twee jaar later schreef M. van Nispen een beknopte geschiedenis over de Nederlandse zouaven. De inhoud staat bol van prijzende woorden over hen, wat gezien de achtergrond van de auteur zeker niet vreemd is. Van Nispen is namelijk de secretaris van 'Pro Petri Sede', een katholieke organisatie met als doel zich in te zetten voor paus en kerk, maar oorspronkelijk voortgekomen uit een vereniging van afstammelingen van zouaven en pauselijk gedecoreerden.

De auteur heeft het onder meer over het feit dat Nederland verreweg de meeste zouaven heeft geleverd.

---

⁸¹ Het 'Verdrag van Lateranen' maakte een einde aan het feit dat alle pauselijke bezittingen toebehoorden aan het koninkrijk Italië, een situatie ontstaan na de overgave van Pius IX op 20 september 1870 tijdens de eenheidsstrijd.

⁸² Zaal, *De Nederlandse zouaven in Italië*, 157.

⁸³ Otto de Jong, *Nederlandse kerkgeschiedenis* (Nijkerk, 1985), 337.

In navolging van Broeder Christoffor schrijft hij eveneens dat het werkelijke aantal Nederlanders hoger moet hebben gelegen dan de 3181 man die op de matricule-lijsten zijn terug te vinden.⁸⁴

Van Nispen spreekt enkel over Oudenbosch als vertrekcentrum voor de zouaven, terwijl er meerdere zijn geweest. Hij voegde hieraan toe dat de pauselijke zouaven Nederland vol enthousiasme verlieten omdat ze mochten strijden voor een rechtvaardige zaak; ‘de zaak des pausen is een zaak van God’.⁸⁵ Na ontbinding van het zouavenkorps keerden de ‘dappere’ strijders naar hun woonplaats terug om het oude leven weer op te pakken. Zowel in Nederland als in België werden zouavenbonden gesticht. In de beginperiode was het vooral de bedoeling klaar te staan als de paus weer een beroep op hen zou doen.⁸⁶ Vanuit deze intentie is Pro Petri Sede ook ontstaan.

Hans Ellenbroek, historieschrijver en aangetrokken tot dit onderwerp vanwege het zouavenverleden van zijn overgrootvader, spreekt in zijn werk onder andere over de rol die kranten en bladen hebben gespeeld bij het ‘werven’ van zouaven. De Nederlanders kregen een oproep vanaf de preekstoel van hun pastoor. In kranten en tijdschriften van rooms-katholieke signatuur, zoals *De Tijd*, *De Katholiek* en *de Katholieke Illustratie* stonden regelmatig vurige oproepen aan rooms-katholieke jongeren om zich aan te melden. De informatie over de gebeurtenissen in Italië in deze media waren erg eenzijdig. Zo werden oproepen voor nieuwe vrijwilligers veelal afgesloten met ‘God wil het!’. In deze sfeer van aanhankelijkheid jegens de paus kon het grote Nederlandse aandeel ontstaan in het regiment van de pauselijke zouaven.⁸⁷

Een voorbeeld van een oproep aan de zouaven uit *De Tijd*: ‘Hulde aan onze zouaven. Hoe een hooggestemd godsdienstig gevoel de katholieke harten adelt, leren ons de Nederlandse zouaven, die in groten getale naar Rome getogen, ter bescherming van onze Heilige Vader tegen goddeloze kerkvolgers, de janitsaren van onze tijd, een nieuwe kruistocht ondernemen.’⁸⁸

P. van Essen heeft in 1998 een boekje geschreven over de pauselijke zouaven, dat is uitgebracht vanwege het 50-jarig bestaan van het Zouavenmuseum in Oudenbosch.

---

⁸⁴ M. van Nispen, *Beknopte geschiedenis van de pauselijke zouaven* (Breda, 1987), 12-13.

⁸⁵ *Ibidem*, 14.

⁸⁶ *Ibidem*, 18, 20.

⁸⁷ Hans Ellenbroek, *Rome tot de dood: een strijdkreet van de pauselijke zouaven* (Nieuwegein, 1997), 11.

⁸⁸ *Ibidem*, 33.

Het doel om een beschrijving te geven van het leven van de Nederlandse zouaven is goed gelukt. Dit is de eerste keer dat een auteur erin is geslaagd een waargetrouw, waar nodig kritisch, beeld te schetsen. Dit is extra bijzonder gezien de reden van uitgave.

Van Essen merkt op dat voor 1866 een stuk of tachtig Nederlanders naar Rome afreisden als vrijwillig soldaat.

De reden hiervoor zoekt hij in het feit dat vanaf 1866 de paus voortaan zelf de verdediging van de Kerkelijke Staat op zich moest nemen zonder hulp van buitenlandse strijdkrachten.⁸⁹

Van Essen is tevens de eerste die vermeldt dat niet iedereen zouaaf kon of mocht worden; er waren een achttal vereisten waaraan de katholieke jongemannen moesten voldoen:⁹⁰

- Een getuigschrift van de pastoor dat men een goed katholiek was;
- Een bewijs van inschrijving in het bevolkingsregister, inclusief namen van de ouders;
- Een bewijs van vrijstelling van militaire dienst of bewijs van ontslag uit krijgsdienst;
- Een bewijs van goede gezondheid;
- Een minimumleeftijd van 17 jaar, een maximumleeftijd van 35 jaar;
- Een minimum lengte van 1.57 meter;
- Officieel moest men ongehuwd of weduwnaar zonder kinderen zijn;
- Minderjarigen moesten toestemming van hun ouders hebben.

Vanaf 1864 tot 1870 kwamen elke zondag een groep mannen aan in Oudenbosch om vervolgens verder te reizen naar Rome. Het hoogtepunt lag in het jaar 1867, toen dat er gemiddeld genomen honderd per week waren. De zouaven die net uit Nederland waren aangekomen in Rome werden vervolgens naar een kazerne gebracht. Hier kregen ze hun training die gemiddeld acht weken duurde.⁹¹ Van Essen is de eerste die deze training expliciet vermeldt.

Daarnaast ziet hij vroomheid als de voornaamste drijfveer voor velen om zich aan te melden als vrijwilliger en vervolgens naar een ver en onbekend land te vertrekken. Hij merkt bovendien terecht op dat in die omstandigheden een kritische houding niet past. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Armand van Veerdegem beaamt Van Essen dat de zouaven veelal afkomstig waren uit de lagere klassen, maar dat dit niet betekende dat het uitschot was. Sommigen zullen ongetwijfeld voor het avontuur vertrokken zijn, maar de grootste groep ging vanuit vroomheid en idealisme.

---

⁸⁹ P. van Essen, *Voor paus en koning: Een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven, 1860-1870* (Oudenbosch, 1998), 19.

⁹⁰ Ibidem, 23.

⁹¹ Ibidem, 27, 31.

Het voelde als hun plicht om de paus te helpen uit deze benarde situatie. Dit wordt ook onderstreept door het gebrek aan deserteurs onder de Nederlandse zouaven.⁹²

Tot slot geeft de auteur ook nog een verklaring voor de bekendheid van de zouaven ondanks dat ze uiteindelijk verslagen werd door de Italiaanse eenheidsbeweging. Hoewel de pauselijke zouaven er niet in geslaagd zijn de eindoverwinning op te eisen, waren er in de periode 1866-1870 voldoende veldslagen succesvol gewonnen die ervoor hebben gezorgd dat zij wijd en zijd bekend zijn geraakt en hiervoor geroemd werden.⁹³

In hetzelfde jaar verscheen het boek van Hans de Valk, een historicus die zich vooral heeft toegelegd op de relatie tussen het Nederlands katholicisme en de Heilige Stoel, over dit onderwerp. Twee zaken vallen op in het gedeelte waarin hij aandacht besteed aan de pauselijke staat die werd bedreigd door de Italiaanse unificatiepolitiek en het pauselijke vrijwilligersleger. Allereerst beschouwt De Valk de oproep van het Vaticaan voor internationale steun als een kans die Nederlandse geestelijken met beide handen aangrepen om de positie van het rooms-katholicisme verder te verstevigen. Desalniettemin werden zij enkel geacht opdrachten uit te voeren en een eventuele weigering kon al snel in hun nadeel werken.⁹⁴ Deze “drijfveer” vanuit het Nederlandse kamp, wat betreft de geestelijken, is niet eerder genoemd. De vraag is of dit werkelijk zo is geweest of dit een aanname van De Valk betreft.

Ten tweede geeft De Valk veel aandacht aan reacties die in Nederland volgden op het sneuvelen van Nederlandse zouaven in de slag bij Mentana (1867). Dit was omdat hij dit een treffend voorbeeld vond om te laten zien welk kookpunt de liefde voor de paus op dat moment had bereikt. Hij schrijft onder meer over een internuntius die berichtte dat de moeder van een gesneuvelde soldaat van vreugde een gift voor de St. Pieterspenning stortte omdat haar zoon voor de paus was gestorven.⁹⁵ Eveneens werd er gemeld dat families van gesneuvelden langs alle kanten gelukswensen ontvingen en dat het gelovige volk de doden als martelaren voor een heilige zaak beschouwde. Het lijkt alsof De Valk hier het “ultra montes”, waarvan de katholieken veelal beschuldigd werden, extra bevestigd. Des te opvallender is het dat hij eindigt door te zeggen dat dit voor de Nederlandse katholieken een extra mogelijkheid was om zich als natie te kunnen onderscheiden boven andere landen.

---

⁹² Van Essen, *Voor paus en koning*, 33.

⁹³ *Ibidem*, 35.

⁹⁴ Hans de Valk, *Roomser dan de paus? Studies over betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940* (Nijmegen, 1998), 133.

⁹⁵ De St. Pieterspenning was een vrijwillige gift van de katholieken aan Pius IX om hem en zijn leger geldelijk te steunen gedurende de eenheidsstrijd.

Juist dit soort inspanningen maakte hen bewuster van hun Nederlandschap.⁹⁶

Dat de katholieken zich bewust waren van hun Nederlandschap lijkt zeer aannemelijk, maar dat de vrijwilligers zich aansloten bij het pauselijke leger vanwege het besef zich als natie te kunnen onderscheiden is behoorlijk twijfelachtig.

Van Eijnatten en Van Lieburg hebben in 2006 gezamenlijk een handboek geschreven over Nederlandse Religiegeschiedenis. Beiden zijn inmiddels hoogleraar en Van Lieburg heeft zich gespecialiseerd op het gebied van het Nederlands protestantisme. In 2006 waren beiden nog werkzaam op de Vrije Universiteit; gesticht als protestants-christelijke universiteit waarmee nog altijd een zekere verbintenis bestaat wat wellicht enigszins doorschemert in het boek.

In het handboek worden een drietal zinnen aan het bestaan van de zouaven gewijd, in de bredere context van het ultramontanisme en het romanisme. Waar een ‘romanist’ nog kon worden opgevat als een op Rome georiënteerde katholiek, gold een ‘ultramontaan’ als een pausgezinde, onpatriottische extremist.⁹⁷ De katholieken ontleenden een deel van hun identiteit aan hun steun voor conservatieve pausen aan gene zijde van de Alpen, die zich door de moderne wereld bedreigd voelden en een orthodox katholicisme uitdroegen. De trouw aan Rome openbaarde zich heel direct in de jaren 1860, toen duizenden katholieke Nederlanders zich aansloten bij de ‘zouaven’. Dit legtje dat de pauselijke staat had moeten vrijwaren van unificatie met de rest van Italië richtte niet bijzonder veel uit. De oprichting ervan wijst wel op de grote Nederlands-katholieke betrokkenheid bij de pauselijke zaak.⁹⁸

In hetzelfde jaar heeft Herman Selderhuis een handboek geschreven over de Nederlandse kerkgeschiedenis. De zouaven worden, opvallend genoeg, niet besproken in zijn boek, hoewel hij een volledige paragraaf wijt aan het ‘ultramontanisme’, waar onder meer pausgetrouwheid en het pontificaat van Pius IX aan bod komen. Een stuk over de Nederlandse zouaven had hier niet misstaan. Wellicht speelt zijn achtergrond hierin een rol; Selderhuis is gereformeerd en zelfs predikant geweest. Inmiddels is hij hoogleraar kerkgeschiedenis en kerkrecht aan de Theologische universiteit in Apeldoorn.⁹⁹

Willem van der Meiden, theoloog, journalist en kerkhistoricus, schreef in zijn ‘relicanon’ ook een stukje over de pauselijke zouaven, vanuit een ultramontanistische invalshoek.

---

⁹⁶ De Valk, *Roomser dan de paus*, 136.

⁹⁷ Eijnatten en Lieburg, *Religiegeschiedenis*, 278.

⁹⁸ *Ibidem*, 279.

⁹⁹ Herman Selderhuis, *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, (Kampen, 2006), 696-697.

Nog tot diep in de twintigste eeuw werden rooms-katholieken door orthodoxe protestanten gezien als een niet-loyale bevolkingsgroep, die erop uit was de verworvenheden van de Reformatie ongedaan te maken. Het ultramontanisme was verdacht.

De Nederlandse rooms-katholieken zouden niet trouw zijn aan hun land en koning, maar aan de autoriteiten *ultra montes*, ‘over de bergen’; de paus van Rome. Duizenden zouaven, vrijwilligers die in de jaren zestig de pauselijke zouaven verdedigden tegen de eenheidsbeweging, waren koren op deze antipapistische molen.¹⁰⁰

In 2012 is een bundel uitgebracht getiteld ‘Aan plaatsen gehecht: Katholieke herinneringscultuur in Nederland’, waarin ruim veertig plaatsen worden besproken die verwijzen naar bepaalde gebeurtenissen of personen die van invloed zijn geweest op de identiteit van de katholieken in Nederland. Hans de Valk heeft hierin een stuk geschreven over de Nederlandse zouaven in samenhang met de basiliek van de Heiligen Agatha en Barbara in Oudenbosch. Het is treffend dat in dit boek de Nederlandse zouaven voorkomen. Blijkbaar hebben zij een dusdanige invloed gehad op de identiteit van de katholieken om in deze bundel te worden opgenomen. Oudenbosch was de voornaamste vertrekplaats voor de zouaven. De Valk heeft er bovendien voor gekozen om de relatie met het ultramontanisme hier te benadrukken in combinatie met de zoektocht naar de balans tussen het geloof en het patriottisme. Voor de ingang van de basiliek in Oudenbosch staat een standbeeld van Pius IX die een stervende soldaat zegent. De soldaat draagt het uniform van de zouaven. Een gedenktafel in de kerk memoreert de tweeëntwintig omgekomen zouaven uit Oudenbosch en in het voormalige gemeentehuis is het Zouavenmuseum gevestigd.¹⁰¹

Haaks op de tijdsgeest van het nationalisme, liberalisme en de volkssoevereiniteit keken de ultramontanen ‘over de bergen’ naar Rome en oriënteerden zich op de paus als de werkelijke gebieder van kerk en wereld.¹⁰² In de negentiende eeuw waren de Nederlandse katholieken bezig aan een moeizaam integratieproces en hun loyaliteit aan een ‘buitenlandse gebieder’ werd vaak als argument tegen hen gebruikt. Men zocht naar een balans tussen de geëiste vaderlandsliefde en geloofstrouw.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Willem van der Meiden, *Beeldenstormers en bruggenbouwers* (Zoetermeer, 2008), 72.

¹⁰¹ Jan Jacobs, Lodewijk Winkeler en Albert van der Zeijden (red.), *Aan plaatsen gehecht: Katholieke herinneringscultuur in Nederland* (Nijmegen, 2012), 239.

¹⁰² *Ibidem*, 243.

¹⁰³ *Ibidem*, 252.

Ruim drieduizend Nederlandse vrijwilligers reisden via Oudenbosch naar het zuiden om Pius IX bij te staan in zijn gevecht tegen de ‘rover-koning’ van Italië.¹⁰⁴

Achteraf blijkt dat ook deze soldaten van de paus hun aandeel leverden aan het ‘nationaal-katholieke’ bewustzijn in Nederland. Tussen de vaandels en heldhaftige schilderijen in het Zouavenmuseum vinden we dit bewustzijn gesymboliseerd in een portretbuste van koning Willem III, zelf goed protestants, die (naar men zegt) het optreden van die ‘roomse jongens’ best kon waarderen.¹⁰⁵

Frank Heinen, historicus en tegenwoordig werkzaam als freelancejournalist voor verschillende kranten en tijdschriften, heeft in 2010 een artikel geschreven voor het *Geschiedenis Magazine* over de Nederlandse zouaven. Niet alleen vindt Heinen het opvallend dat de meerderheid van de zouaven uit Nederland afkomstig waren, ook merkt hij terecht op dat de historiografie rondom dit onderwerp in twee kampen uiteen valt. Auteurs met een kerkelijke achtergrond beschreven de Nederlandse zouaven als ware helden die vol moed Rome wilden verdedigen voor hun paus tegen de eenheidsstrijders. Daartegenover stond een groep die deze vrijwilligers beschuldigden van ultramontanisme en hen de dubbele loyaliteit verweten. In plaats dat de paus de liberale geluiden ter harte nam, deed hij precies het tegenovergestelde en werd steeds conservatiever. In zijn encycliek *Syllabus Errorum* (1864) kreeg dit definitief vorm door dwaalleren uit die tijd aan de kaak te stellen. In principe was het een afwijzing van vrijheid van godsdienst en wetenschap en een bevestiging van zijn eigen wereldlijke macht.¹⁰⁶

Heinen schrijft verder dat de geschiedschrijving van tegenwoordig een veel genuanceerder beeld schetst dan de twee kampen voorheen hebben gedaan, waaruit blijkt dat de zouaven veel hebben betekend voor het katholieke identiteitsbesef. Halverwege de negentiende eeuw konden de Nederlandse katholieken langzamerhand de minderwaardigheidspositie achter zich laten. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 gaf hieraan een grote impuls. Schuilkerken behoorden tot het verleden en nieuwe kerken werden volop gebouwd. Ondanks de uiteindelijke nederlaag hebben de successen van de zouaven “meegebouwd” aan het groeiende zelfbewustzijn en het identiteitsbesef van de Nederlandse katholieken.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Jacobs, Winkeler en van der Zeijden (red.), *Aan plaatsen gehecht*, 244.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 253.

¹⁰⁶ Frank Heinen, ‘Vechten voor het Vaticaan. Nederlandse vrijwilligers in dienst van de paus, 1860-1870’, *Geschiedenis Magazine* 6 (2010), 44-49.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 44-49.

Martijn Spruit heeft in het Jaarboek van het Centraal Bureau Genealogie uit 2012 een artikel geschreven over de Nederlandse zouaven. Het thema van dit jaarboek was ‘Over Grenzen’, waarin Nederland of Nederlanders over de grens de inspiratie vormden. Het Centraal Bureau Genealogie houdt zich voornamelijk bezig met de leer naar ontwikkeling en verwantschap van geslachten. Spruit heeft ervoor gekozen zich in dit artikel te focussen op twee zouaven om hun onderlinge verschillen en de veelkleurigheid van hun levensverhaal duidelijk te maken. Door deze opzet haalt Spruit veel voorbeelden uit kranten en uit brieven afkomstig van zouaven.

Op 17 maart 1866 verscheen in het *Weekblad van Tilburg*, de strenge katholieke voorloper van de latere *Tilburgse Courant*, een ingezonden brief. Naast algemeen buitenlands nieuws, waarbij de nadruk lag op politieke en binnenlandse berichten over misdaad en straf, publiceerde het *Weekblad van Tilburg* vooral over de paus en andere zaken die voor de katholieke lezer van belang werden geacht. Er was al vaker over deze vrijwilligers geschreven, maar nog nooit zo uitgebreid. Er zouden nog een hele reeks brieven volgen. Uitgebreide beschrijvingen en ooggetuigenverslagen die de lezers van het *Weekblad* het gevoel zullen hebben gegeven zelf aanwezig te zijn geweest bij de glorieuze strijd om het religieuze erfgoed.¹⁰⁸

Mede doordat de meeste Nederlandse strijders voor de paus gewone jongens waren, zijn er niet veel uitgebreide biografische beschrijvingen van hen overgeleverd. Wel schreven zij vaak dagboeken en brieven. Gepubliceerde versies van brieven waren niet allemaal informatief, maar hadden ook een wervend en stichtelijk karakter.¹⁰⁹ Vanaf 1863 kwam de berichtgeving over de strijd in Italië, die in de katholieke pers werd gebracht als een strijd om het erfgoed van Petrus, ook in Nederland goed op gang. De voorstanders van de Italiaanse eenwording werden zwartgemaakt, omdat zij de paus zijn wereldlijke macht wilden ontnemen. Deelname in het leger van de paus was een erezaak voor iedere goede katholiek. De grote hoeveelheid aanmeldingen werden ongetwijfeld ook veroorzaakt doordat de Nederlandse katholieken zich ‘bevrijd’ voelden en een sterke behoefte hadden zich publiekelijk te manifesteren na totstandkoming van de liberale grondwet van 1848 en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853.¹¹⁰

Tot besluit wordt het bescheiden stukje over de Nederlandse zouaven, geschreven in de Christelijke Encyclopedie uit 2005, besproken.

---

¹⁰⁸ Martijn Spruit, ‘Helden en avonturiers. Nederlandse vrijwilligers in het leger van de paus, 1860-1870’, in: *Jaarboek Centraal Bureau Genealogie* (Den Haag, 2012), 198.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 199.

¹¹⁰ *Ibidem*, 202.

De oorsprong van het woord ‘zouaaf’ wordt benoemd alsmede een korte schets over de achtergrond en het ontstaan van het pauselijke vrijwilligersleger. Opvallend is de volgende zin met betrekking tot de motivatie om te gaan: ‘Ze waren duidelijk een teken van gehechtheid van de Nederlandse katholieken aan de zeer vereerde paus, die in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie had hersteld’.¹¹¹ Er wordt hier gesproken over het ‘vereren’ van de paus, een woord met een betrekkelijke zware lading die bovendien nergens anders in de literatuur met betrekking tot de Nederlandse katholieken en de paus gebruikt wordt. Wellicht zou het woord “geliefd” passender zijn zonder afbreuk te doen aan de context van de zin.

---

¹¹¹ George Harinck, Wim Berkelaar, Albert de Vos en Lodewijk Winkeler (red.), *Christelijke Encyclopedie III* (Kampen, 2005), 1925.

Hoofdstuk 5 – Conclusie:

In de inleiding van dit werkstuk zijn een aantal vragen gesteld waarover de hoop is uitgesproken ze te kunnen beantwoorden door middel van een historiografisch overzicht van de geschiedschrijving over de Nederlandse zouaven te geven.

Allereerst kunnen we concluderen dat in de periode 1860 tot 1900 de besproken auteurs een “verdedigende” taak op zich hebben genomen. Zowel Nuyens als Geijer hebben zich ingezet tegen het verlies van het Nederlandschap dat als consequentie gold voor de Nederlandse zouaven. Zowel het ontlenen van legitimatie aan de Middeleeuwen én de Bijbel, als de lofzang die in de werken doorklonk, hebben bijgedragen aan een rooskleurig beeld. Ook de rol van Pater de Kruyf, die hier werd neergezet als ‘Vader der pauselijke zouaven’, droeg hieraan bij. Bovendien pasten alle auteurs in een kerkelijke traditie die vooral de positieve zijden van de zouaven wilden belichten in termen van heldhaftigheid en dapperheid. Dit stond haaks tegenover de kritische geluiden van gebrek aan loyaliteit tegenover koning Willem III en het slaafs volgen van de paus in Rome. Dit alles vond plaats in een tijd waarin de Nederlandse katholieken probeerden los te komen uit hun minderwaardigheidspositie in Nederland.

Vervolgens zien we dat in de periode 1900 tot 1965 in eerste instantie wordt vastgehouden aan dit beeld van heldenmoed met betrekking tot de zouaven. Tot aan de Tweede Wereldoorlog lag de nadruk in Nederland vooral op het behouden en versterken van de katholieke identiteit, waarin deze positionering van de Nederlandse zouaven prima paste. Vanwege de diepe indruk die de oorlog had achtergelaten, verlangde men enerzijds terug naar de eigen, vertrouwde zuil. Het boek van Broeder Christoffor, verschenen in 1947, hielp hierbij.

Vanaf 1953 zijn de eerste voorzichtige kritische geluiden te horen. Zo stellen Rogier en De Rooy de politieke rol van Pius IX ter discussie. Tegelijkertijd neemt in Nederland de inzet en discipline van de gelovigen af. Langzaam maar zeker lijkt er enige nuance te komen in het louter positieve verhaal van de Nederlandse zouaven in Rome.

In 1965, het jaar dat het Tweede Vaticaans Concilie ten einde komt met als belangrijkste doel het bij de tijd brengen van de kerk, is Nederland klaar voor deze vernieuwing. Uiteindelijk blijkt Rome, in tegenstelling tot Nederland, toch terug te vallen op een meer behoudende koers. Daarentegen zet de ‘ontzuiling’ zich hier onverminderd voort.

In 1980 is Wim Zaal de eerste auteur die de zouaventraditie wil onttrekken uit het katholieke milieu. Toch moest hij toegeven dat de zouaven onder meer hebben bijgedragen aan de katholieke bewustwording in Nederland. Er treedt een verschuiving op in de literatuur wanneer de auteurs, vanaf deze tijd, steeds meer op zoek gaan naar verklaringen om de motivatie van de Nederlandse zouaven te achterhalen. Een aantal mogelijkheden worden geopperd zoals trouw aan de paus, vroomheid, plichtsgetrouwheid en betrokkenheid. Ook de rol van kranten en bladen bij het werven van de zouaven wordt genoemd, alsmede zich als kleine natie te willen onderscheiden.

Van de elfduizend zouaven die het pauselijke leger groot was, zijn er 3181 Nederlandse vrijwilligers die hebben meegevochten. Naar mijn mening was het Nederlandse aandeel de grootste vanwege het klimaat jegens de katholieken in Nederland. Zij kwamen uit een achtergestelde positie en hebben, in de tweede helft van de negentiende eeuw, geprobeerd zich op allerlei vlakken te emanciperen. Vooral de protestantse Nederlanders waren zeer argwanend en verweten hen ultramontanistisch en onpatriottisch te zijn. Dit zorgde er alleen maar meer voor dat de katholieken zich verder terugtrokken binnen de eigen geloofskring. Toen bleek dat de paus in de problemen zat, was de stap om de paus te helpen niet groot. De plichtsgetrouwheid onder de katholieken was ruimschoots aanwezig en het Nederlandse religieuze klimaat toentertijd vormde ook geen motivatie om in het land te blijven, in tegendeel.

Tegen het einde van de negentiende eeuw hadden de katholieken in Nederland een eigen volwaardige organisatie weten op te bouwen met een bijpassende kerkelijke structuur. Zowel in het maatschappelijke als het culturele leven hadden zij een eigen plaats weten te verwerven. Deze zaken droegen allemaal bij aan het steeds verder groeiende zelfbewustzijn. Binnen deze ontwikkelingen was strijden voor de paus gedurende de jaren 1860-1870 iets om trots op te zijn. Dit soort voorbeelden versterkte het katholieke identiteitsbesef alleen maar. De verwijten van een dubbele loyaliteit verdwenen naar de achtergrond. Naar mijn mening hadden de Nederlandse zouaven toentertijd al in de gaten dat dit niet noodzakelijk iets negatiefs hoefde te betekenen toen ze het volgende antwoord gaven op de beweegreden om naar Rome te trekken: ‘De Koning is mijn Koning, en ik ga als hij mij roept; en de Paus is mijn Vader, en ik ga als hij mij vraagt’. Het enige wat ik hier nog aan wil toevoegen is, “Amen”.

Bibliografie

Archivalia

Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen, uit: Archivalia van personen 'Kerkelijk en godsdienstig leven', in: krantenknipselcollectie [geraadpleegd 03-03-2016].

Gedrukte bronnen

Broeder Christoffor, *Uit het epos der 3000 Nederlandse zouaven* (Nijmegen, 1947).

Cautereels, Peter, *De Pauselijke Zouaven* ('s-Hertogenbosch, 1868).

Geijer, B, *Onze Pauselijke Zouaven* (Leiden, 1868).

Hendriks, E, Doensen, J.C, en W. Bocke, *Encyclopaedie van het Katholicisme* (Bussum, 1954).

Jong, Johannes de, *Handboek der Kerkgeschiedenis* (Utrecht, 1949).

Landwehr, Johan, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, 4 dln (Kampen, 1924), IV.

Nuyens, Willem, *Nederland en de pauselijke zouaven* (Amsterdam, 1867).

Pius IX, *Pius IX en zijn roemrijke leger* ('s-Hertogenbosch, 1869).

Rogier, J, en Louis J. Rogier, *Vaderlandsche Kerkgeschiedenis sinds de dagen van de hervorming* (Nijmegen, 1920).

Rogier, Louis, *Beknopte Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Amsterdam, 1945).

Rogier, Louis, *De kerk in de negentiende eeuw* (1949).

Rogier, Louis en Nicolaas de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland, 1853-1953* (Den Haag, 1953).

Rogier, Louis, *Katholieke Herleving: geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* (Den Haag, 1956).

Rovers, Hugo, *Pater De Kruijff en de pauselijke zouaven van Nederland* (Oudenbosch, 1878).

Sassen, Jan, *De Katholieke Encyclopaedie*, 24 dln (Amsterdam, 1938), XXIV.

Sassen, Jan, *De Katholieke Encyclopaedie*, 25 dln (Amsterdam, 1955), XXV.

Spoorenberg, F, *Pater Cornelis de Kruijff: de vader der Hollandsche zouaven, 1813-1874* ('s-Hertogenbosch, 1930).

Veerdegem, Armand van, *De Laatste Kruisridders: Geschiedenis der Pauselijke Zouaven* (Brugge, 1914).

Websites

Frederiks, J.G, en F. Jos. Van den Branden, 'Peter Jozef Cautereels', *Biografisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*
< http://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_0842.php > [geraadpleegd op 08-03-2016].

Literatuur

- Blom, Hans en Emiel Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amersfoort, 2012).
- Eijnatten, Joris van, en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum, 2006).
- Ellenbroek, Hans, *Rome tot de dood: een strijdkreet van de pauselijke zouaven* (Nieuwegein, 1997).
- Essen, P. van, *Voor paus en koning: Een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven, 1860-1870* (Oudenbosch, 1998).
- Heinen, Frank, 'Vechten voor het Vaticaan. Nederlandse vrijwilligers in dienst van de paus, 1860-1870', *Geschiedenis Magazine* 6 (2010), 44-49.
- Jacobs, Jan, Lodewijk Winkeler, en Albert van der Zeijden (red.), *Aan plaatsen gehecht: Katholieke herinneringscultuur in Nederland* (Nijmegen, 2012).
- Jong, Otto de, *Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Nijkerk, 1985).
- McKay, John, Bennett Hill, John Buckler, Clare Haru Crowston en Merry Wiesner-Hanks, *A History of Western Society* (Boston, 2008).
- Meiden, Willem van der, *Beeldenstormers en bruggenbouwers: canon van de Nederlandse religiegeschiedenis* (Zoetermeer, 2008).
- Nispen, M. van, *Beknopte geschiedenis van de pauselijke zouaven* (Breda, 1987).
- Roes, Jan, en Lodewijk Winkeler, 'Kerk en religie in Nederland: het Nederlands katholicisme', *Politiek Compendium*
http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vali69zzx/kerk_en_religie_in_nederland_het
[geraadpleegd 04-11-2015].
- Rogier, Louis, Roger Aubert, en Joseph Hajjar, *Geschiedenis van de kerk*, 10 dln (Bussum, 1974), Xa.
- Selderhuis, Herman, *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis* (Kampen, 2006).
- Spruit, Martijn, 'Helden en avonturiers. Nederlandse vrijwilligers in het leger van de paus 1860-1870', in: *Jaarboek Centraal Bureau Genealogie* (Den Haag, 2012), 198-208.
- Valk, Hans de, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme, 1815-1940* (Nijmegen, 1998).
- Zaal, Wim, *De vuist van de paus: De Nederlandse zouaven en het einde van de Kerkelijke Staat, 1860-1870* (Amsterdam 1980).
- Zaal, Wim, *De vuist van de paus: De Nederlandse zouaven in Italië 1860-1870* (Nieuwegein, 1996).